

Bizans Kurşun Mühürleri Işığında 11. Yüzyılda Yönetim

Vera Bulgurlu
28 Kasım 2007

**OSMANLI BANKASI
ARŞİV VE ARAŞTIRMA
MERKEZİ**

Garanti Bankası kuruluşudur

http://www.obarsiv.com/e_voyvoda_0708.html

Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde yapılan konuşma metni, araştırmacıların kişisel kullanımları için web sayfamıza konulmaktadır. Bu konuşma metinleri, ticari amaçlarla çoğaltılıp dağıtılamaz veya Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin izni olmaksızın başka kurumlara ait web sitelerinde veya veritabanlarında yer alamaz.

Bizans Kurşun Mühürleri Işığında 11. Yüzyılda Yönetim

Vera Bulgurlu

Bizans'ın kurşun mühürleri konusuna geçmeden önce Bizans İmparatorluğu hakkında biraz bilgi vermek istiyorum. Bin senelik bir imparatorluk olmasına karşın çok az araştırılan ve özellikle Türkiye'de oldukça az bilinen Bizans tarihi bütün dünyada da ancak 19. yüzyılda daha büyük ilgi görmeye başladı. 11 Mayıs 335 tarihinde Doğu Roma İmparatorluğu adı altında kurulan Bizans İmparatorluğu'nun başşehri Konstantinopolis, ilk hükümdarı ise I. Konstantinos idi. Bizans İmparatorluğu, 29 Mayıs 1453'te hükümdar 11. Konstantinos tahttayken Fatih Sultan Mehmet'in bu şehri fethiyle son buldu.

Bizans İmparatorluğu'nun neden önemli olduğuna ve araştırılması gerektiğine bakalım. 335 yılında Batı'da müthiş bir ekonomik kriz yaşanmış, Roma İmparatorluğu dağılmaya yüz tutmuştu. Öte yandan barbar dediğimiz Gotlar giderek güçleniyordu. Ve eğer Roma İmparatorluğu doğuya kaymasaydı muhtemelen bizim Antik Yunan ve Roma medeniyeti olarak bildiğimiz medeniyetler olmayacaktı. Dolayısıyla Doğu Roma İmparatorluğu bir bağlantı ve devamlılık unsuru oluşturdu.

İlk kurulduğunda tamamen Roma'nın merkezi ve askeri yönetim sistemi ile politik prensiplerini benimseyen imparatorluk uzun bir süre bu şekilde varlığını sürdürdü. Resmi lisanı Latince olmasına karşın, bu topraklarda yaşayan halkın çoğunluğunu, Yunanistan'dan

göç eden ve Yunanca konuşan Paganlar oluşturuyordu. 335 yılında kurulduğunda henüz Hıristiyanlıkla tanışmamış olan imparatorluk yaklaşık 10-20 sene sonra bu dini resmi din olarak ilan etti ve böylece Roma özüne bir de Hıristiyanlık prensipleri, felsefesi ve bakış açısı katılmış oldu. Hıristiyanlık yeni bir din olduğu için büyük heyecanla en çok onunla uğraşılıyordu. Hıristiyanlığın kurallarını, ritüellerini ve gereklerini belirlemek üzere ünlü İznik Konsili kuruldu ve bu dine ilişkin her konu ayrı ayrı konsillerde kararlaştırıldı. Kendisinin tanrı gücüyle hükümdar olduğuna inanan imparator, aynı zamanda kendini kilisenin başı olarak görüyordu; dolayısıyla Roma, Hıristiyanlık felsefesi etkisine girdi. Azizlerin hayatını yazan Bizanslılar, aynı zamanda Sofokles, Aristoteles, Homeros gibi klasik Yunan yazarlarının eserlerini tekrar (elyazısıyla) yazdılar ve bu durum yavaş yavaş yaşam tarzını etkilemeye başladı. Yunan lisanı giderek Latince'ye hükmetti; 7. yüzyıldan sonra orta Bizans devrinde Roma etkisi azalmış, resmi lisan Latince yerine Yunanca olmuş ve imparatorluk kendi kimliğini kazanmıştı.

Çok büyük bir alana yayılan imparatorlukta, Doğuluların özellikle büyük bir ticaret merkezi konumunda olan Konstantinopolis'e sık sık gelmesinden dolayı Doğu kültürünün, özellikle Sasani, Pers gibi medeniyetlerin sanat, edebiyat ve yaşam tarzının izleri görülür. 15. yüzyıla kadar "Doğu Roma İmparatorluğu" olarak bilinen bu yerin bir özelliğini keşfeden ünlü Alman kütüphaneci ve araştırmacı Hieronymus Wolf, buraya yeni bir isim olarak "Bizans" adını verdi.

15. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu giderek büyürken Bizans İmparatorluğu küçüldü ve sonunda Karadeniz'de Trabzon civarında, Morea'da küçük bir yer ve İstanbul civarı kaldı. Bu arada Hıristiyanları korumayı kendine görev bilen Rusya, Türkiye topraklarına girmek istedi. Rumlar burada yaşamaya devam etti, hatta çoğumuzun bildiği gibi Fatih'in ilk yardımcıları Rumdu ve lisandan dolayı dış ilişkilerde anlaşmaları hep Rumlar yaparlardı. Burada böyle bir yaşam devam etti; fakat bu konu çok az araştırıldı. Örneğin Rusya-Bizans ilişkileri Türkler tarafından Osmanlı arşivleri kullanılarak çok az araştırılan bir konudur. Osmanlı yönetimi birçok yönden Bizans yönetimine benziyordu; fakat (bildiğim kadarıyla) yeterli derecede araştırılmayan bu konular bugün yavaş yavaş ilgi çekmeye ve araştırılmaya başladı.

Mühürlere geçecek olursak... Çoğu yandığı veya kaybolduğu için Bizans döneminden bugüne çok az belge kaldı. Eserleri günümüze kadar ulaşabilmiş birkaç tane çok önemli tarihçi var. Bir imparatorun 10. yüzyılda yazdığı *Deseron Ceremonies* adlı, bütün yönetimi anlatan kitabı

tercüme edilmiş; fakat bu konuda yeterli bilgiye sahip değiliz. Azizlerin hayatlarını anlatan kitaplar da mevcut; ancak bu kaynakların doğrulukları konusunda kesin yargılara varmak mümkün değil. Dolayısıyla topraktan çıkan mühür, sikke gibi belgeler Bizans araştırmaları açısından son derece önem taşıyor. “Sicilografi” dediğimiz bu alan, Latince’de mühür anlamında kullanılan *sicilla* kelimesinden gelmektedir. Mühür yapımına 4-5. yüzyılda başlayan Bizanslılar, 11-12. yüzyılda bu alanda oldukça yol kat ettiler.

Bugün aşağı yukarı 70.000 tane mühür var. En büyük koleksiyona sahip olan Harvard Üniversitesi’nde yaklaşık 20.000 tane mühür bulunuyor. İkinci büyük koleksiyon ise İstanbul’da Zakos adında bir antikacıya aitti; fakat daha sonra yarısı Harvard Üniversitesi’ne, diğer yarısının büyük bir kısmı da Bibliothèque Nationale de France (Paris)’e satıldı. (Bize de kopyalandı, fakat geriye bir miktar kötü mühür kaldı. Benim tez çalışmam Arkeoloji Müzesi’ndeki mühürlerdi ve burada yaklaşık 1000 mühür taradım. Kitapta 500 tane var; ama çalışmalar devam ediyor. 2000 adet daha mühür mevcut.) Üçüncü büyük koleksiyon St Petersburg’da, Hermitaj Müzesi’nde bulunuyor; fakat o da burada oluşturuldu. Öte yandan mühürler üzerine Rus Arkeoloji Enstitüsü tarafından, 1918’de komünistler tarafından kapatılana kadar geniş çaplı araştırmalar yapıldı. Bütün bu veriler bize bu mühürlerin %90’ının Türkiye kökenli olduğunu gösteriyor. Çok azı kazılarda ele geçirilen mühürlerin büyük bir kısmı surların önünden elde edildi. O dönemlerde surların önü deniz kıyısıydı, yol yoktu. 19. yüzyılda çok büyük değişiklikler yapıldı. Örneğin yeni üniversite kuruldu. İstanbul Üniversitesi’nin olduğu yer, eski İstanbul’un tam göbeği, hafriyat yapılırken aşağı yukarı küçük Ayasofya’nın olduğu yerin önünde surların dışına atıldı. Lodos estikçe toprağı ve kumu çekiyordu; dolayısıyla sikke, kandil, mühür gibi belgeler hafriyattan kalan şeylerdi. Bunları “lodosçu” tabir edilen çocuklar toplayıp Kapalıçarşı’daki esnafa veya yabancılara satardı. Bu mühürler Gustav Lonberger adlı önemli bir sikke koleksiyoncusunun ilgisini çekti ve Lonberger bunlardan çok miktarda satın aldı. Aynı zamanda ilk büyük mühür kitabını yazan Lonberger’in bu çalışması mühürlerin önemini anlaşılmasını sağladı.

Mühür şöyle kullanılıyordu: Yazı rulo yapıp bir sicim alınıyor, sicim mührün ortasındaki delikten geçiriliyor, deliğe mum dökülüyordu. Yazıyı okumak için mührü koparıp atmak gerekiyordu. Mühürler elimize bu şekilde geçti; çünkü malzemesi değersizdi ve atılıyordu. Buradan yola çıkarak Veznedar’da bir arşiv olduğunu ve buradan denize atılan mühürlerin yine denizden bize geldiğini tahmin ediyoruz. Altından yapılan mühürler ise eritilip satıldı. Altın mühürleri imparator kullanabilirdi.

Mühürler taş kalıpla yapılıyordu. Sayıları çok az olan bu kalıplardan biri Polyeuktos Kilisesi kazısında bulunarak Arkeoloji Müzesi'ne kondu. (Kalıp 6. yüzyıla ait.) Kıymetli bir nesne olan bu kalıp iç ve üst kısım olmak üzere iki parçadan oluşuyor. Kaynaklardan anlaşıldığına göre boş pul sokaklarda satılıyordu. O dönemlerde mühür imparator, imparatorluk görevlileri, aristokratlar ve yöneticiler tarafından bir çeşit kartvizit olarak kullanılıyordu.

Yapılışına gelince... Boş pulun içi yuvarlak ve isim oraya kazılıyordu. Örneğin elimizdeki bir mühründe "Mikhail Strategos (General) Paflagonya" yazıyor. Böylece biz Mikhail'in Paflagonya'da bir general olduğunu anlıyoruz. General bir mektup yazmış, mührü takmış ve göndermiş. Okuyan kişi de bunu yırtmış atmış ve biz bunu bulmuşuz. Mührü kaybetmemek çok önemliydi; çünkü başka biri alıp kullanabilirdi. Dolayısıyla sahibi ölünce mühürler kırılarak yok ediliyordu, ki çok azı günümüze kadar ulaşabilmiştir.

İnceleyeceğimiz ilk mührün üzerinde "İsaakios Komnenos Despotis" yazıyor; yani yönetimle ilgili. (İmparatorluğun saray kısmında çeşitli mühürler bulunuyor: Her iki tarafı yazılı, her iki tarafı resimli, yalnız bir tarafı resimli ya da yalnız bir tarafı yazılı...) Bu mühründe Theodoros isimli bir asker azizin resmi var. Theodoros, Demetrios ve Georgios bilinen en meşhur azizlerdir. En çok bilinen ve sevilen aziz Georgios, 4. yüzyılda buraya (Büyükada, Heybeliada'da tepedeki manastır) yakın bir yerde şehit oldu. O dönemde mührü basılacak resim için asker aziz seçmek yaygındı. İsaakios Komnenos Despotis: Güçlü kral, tanrı, patrik, arke piskopos vb için kullanılan "despotos" unvanı, 11. yüzyılda daha çok imparator ailelerine verildi. İsaakios Komnenos'ta imparatorun kardeşi idi. Elimizde bulunan bir imparator mührüne üç şahsın resmi sığdırılmış: En üstte IV. Romanos ve Evdokia'ya taç giydiren İsa'nın, aşağıda ise kendileri ve çocuklarının resmi bulunuyor. Konstantinos, Andronikos, daha sonra VII. Mikhail olacak olan imparator ortada, biraz daha büyük gözüküyor. Yaklaşık 20-24 milimetre büyüklüğündeki bu mühürlerin üzerine birçok resmi aynı anda sığdırmak ileri derecede ustalık ve sanat gerektiriyordu.

İmparator mühürlerinde genellikle bir yönünde İsa'nın, diğer yönündeyse imparatorun resmi olur ve her zaman ismi de yazılırdı. Başka bir mühür Trabzon'da hüküm süren III. Aleksios'un kardeşi David Komnenos'a ait. Burada ilginç olan bir nokta, bu mühründe bütün sülalesini sayıyor olmasıdır: "Benim anne tarafından Ducas'larla bağlantım var, onlar benim ailem, Komnenos'un oğluyum" 11. yüzyılda bu çok önemli oldu; çünkü Aleksios Komnenos

yeni bir aristokrat sınıfı yarattı. O eski büyük toprak sahipleri yavaş yavaş kayboldu; Aleksios Komnenos kendi akrabalarını aristokrat yaparak onlara birçok unvan verdi.

Bunlardan başka bir de kadın figürlü mühürler mevcut. Bunlardan birinin bir yüzünde meşhur Komnenos ailesinden Evdokia'nın, diğer yüzünde ise Meryem'in resmi bulunuyor. Evdokia bir "sebastos" idi ve "saygıdeğer" anlamına gelen bu unvan imparatorun danışmanı ya da yardımcısı ile onun eşine veriliyordu.

7. yüzyılda Heraklios, yönetimi kolaylaştırmak için imparatorluğu temalara ayırdı. (Eski Roma'da bunlara "provincia" deniliyordu.) Her temanın kendi valisi, genarali ve kendine ait yönetimi, bürokrasisi vardı; fakat hepsi merkeze bağlıydı.

Opsikion, Anatolikon, Kbiryotte, Antalya gibi aşağı sahil kesimleri çok önemliydi. Bütün donanma buradan geliyor, gemiler burada yapılıyordu. Armeniakon doğu sınırıydı; burada daha geç dönemde daha çok bölüm yaptılar, çünkü sürekli savaş halindeydiler, sınırlarını korumak için 11. yüzyıla kadar hep savaştılar, Avrupa'ya yayıldılar. Ama 11. yüzyılda bir şey kalmadı, çünkü Selçuklular Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'yu az çok istila etti. Diğer taraftan 1054 senesinde Ortodoks ve Katolik kilisesi ayrıldı ve onlar da düşman oldu. 11-12. yüzyıllarda artık savaşın pek fayda sağlamadığı görüldü ve daha çok edebiyat, sanat gibi entelektüel alanlara ağırlık verildi.

10. yüzyıldan önce soyadı var olmadığı için mühür çok önemliydi; çünkü bunu gönderen kişi bir anlamda "Bu benim mühürüm, ben bunu garantiliyorum" diyordu. 10. yüzyıldan sonra soyadı kullanılmaya ve ilk defa imza kabul edilmeye başlandı. Örneğin fermanı Theodor Dalasenos imzalarsa kabul ediliyordu; ama yine de mührünü basıyordu. Basilikos Protos Batarios: "Basilikos" krala hizmet eden kişilere verilen bir unvandı. Protos Batarios, Roma devrinde 4-5. yüzyıllarda bir görevdi ve "kılıç kuşananın başı" anlamına geliyordu. "Proto" birinci, "spathi" ise Yunanca'da mızrak demektir; orduda önemli bir görevken zamanla değişerek sarayda imparatorun güvendiği kişilere verdiği bir unvan oldu. Bir diğer mühürde geçen "primikerios" da önceleri bir grubun ya da askerlerin, sivillerin veya din görevlilerinin başı anlamında kullanılırken 11. yüzyıldan sonra unvana dönüştü. "Primi" Latince'de birinci demektir. Epitu Kitonos'taki "epitu" da yine lider, baş; "kitonos" ise yatak odası anlamına geliyordu: İmparatorun yatak odasının baş görevlisi. Sarayda görevli olan bu kişilerin burada

çalışabilmeleri için hadım olmaları gerekiyordu. “Proyedros” şehirde Eparkos’un, yani şehir valisinin yardımcısıydı. “Kuropolates” yine sarayda görevli bir hadımdı.

Başka bir mühürde Ioannes Triantontafillos adı geçiyor; yani bir soyadı var. (Mühürde soyadı bulunması çok önemli; hatta bazen mühürlerde şimdiye kadar kaynaklarda bulunmayan soyadları çıkıyor. Bu konuda yapılan büyük çaplı bir araştırma sonucunda ilk kısım tamamlandı ve Bizans’ta 9. yüzyıla kadar olan bütün isimler ve görevler Londra Üniversitesi’nde kaydedildi. Bugün son dönem üzerinde çalışılıyor.) Üzerinde soyadı bulunan başka bir mühür ise zengin bir aileden gelme Mikhail Ayaso Theodorites isimli bir saray görevlisine aitti. “Epitu kanikleo” (mürekkep hokkası başı) unvanına sahip olan bu kişinin görevi imparatorun mürekkep hokkasını tutmaktı; imparator imzalayacağı belgeleri kalemini bu hokkaya batırıp imzalardı. Dolayısıyla “epitu kanikleo” çok önemli ve zengin bir görevliydi; çünkü insanlar bu görevliye kendi belgelerinin öne konularak erken imzalanması için para verirlerdi. Üstelik bütün imparatorlukta bu görevliden yalnızca bir tane mevcuttu.

“Eparkos” sivil yönetimde imparatorundan sonra gelen en önemli kişiydi. Roma devrinde “prefeck” dediğimiz “her şeyin başı” anlamına geliyordu; emniyet müdürlüğünden şehir yollarına dek her birimin başında o bulunur, emrinde çok sayıda yardımcı çalışır ve altında büyük bir bürokrasi işlerdi.

İmparatorun akrabalarına da verilen bir unvan olan “emperyal” sözcüğünü “saygıdeğer” olarak tercüme ediyoruz; aksi halde imparatorla karışabilir. Oysa bu unvanı almak için kan bağı şart değildi. “Ioannes Protos Pataryos” yine başka bir unvandı. “Basilikos Sakilaryos” unvanı kralın ekonomik işlerinden sorumlu kişilere veriliyordu. “Stefanos Simbanos” ve “Nosokomos Simbanos”, eparkosun yardımcısıydı ve çok güçlü bir kişiydi. Nosokomos “hastane müdürü” anlamına geliyordu; dolayısıyla bu kişi aynı zamanda hastane müdürüydü. Stefanos Magistros Proegetes Yerotrofos da şehirde önemli bir kişiydi. “Magistros” geç Roma, orta Bizans’ta “prefeckt”in yardımcısına verilen bir unvandı; “proegetes” de öyleydi, fakat “yerotrofos” ihtiyarlar yurdu müdürüydü. Bu dönemde hastanelere, yetimhanelere ve ihtiyarlar yurduna çok önem verilirdi. Zeyrek’te bulunan Pantokrator Manastırı’na bağlı bir kilise vardı (bugün Zeyrek Camii); imparator kendi ailesini gömmek için burayı vakıf yaptı. O kilisenin vakfında ihtiyarlar yurdu, cüzamlılar yurdu ve normal hastalar için hastane bulunuyordu. Bir de “manuscript”leri kopyalamak için “skriptyum” denilen çok muazzam bir yer vardı. IV. Haçlı seferinde Haçlılar tarafından yağmalanan bu mekândan götürülen

birçok kıymetli ikon ve kilise eşyası bugün Venedik'te, San Marco'da bulunuyor. Daha sonra Fatih Sultan Mehmet 1454 senesinde burayı Zeyrek Bey adında birine verdi.

Episkeptites Mezopotamias: Burada geçen "Mezopotamias", bildiğimiz Mezopotamya. 11. yüzyıla ait bir mühür bu. "Episkeptites" imparatora ait devlet arazisinin ekim gelirlerini toplayan kişidir. Episkepsis "imparatorun arazisi" anlamına gelir; dolayısıyla "episkeptites" bu arazinin vergilerini toplayan görevliydi. Bu kişi aynı zamanda eyaletleri dolaşır, sınırı kontrol eder, merkezi sistemde maliyeye bağlı müfettişlik yapardı. Epoktes'te mali işlerin yöneticisi vardı. "Logotetes tonyenikon", logotetes'in yardımcısıydı; epoktes ise vergileri kontrol ederdi ve tüm eyaletlerin başıydı. "Bazileos protos pataryos" yine çok önemli görevleri olan bir kişiydi. "Epite hirisatriklino" (hirisatriklino: altın yemek odası) çok muazzam bir yer, bir anlamda kabul odasıydı. Kubbesi ve on altı penceresi olan bu odada oynayan altın heykeller ve imparatorun tahtı bulunurdu. "Bazileos" bu odanın sorumlusuydu.

Megas Kartilaryus: "Kartilaryus" Yunanca'da kâğıt anlamına gelir. Kartilaryus, bir çeşit sekreter, kâğıt işleriyle ya da arşivle uğraşan kişi olarak tanımlanabilir, dolayısıyla "megas (büyük) kartilaryus"a da arşiv yöneticisi diyebiliriz. Kartilaryus, gelen evrakların kaybolmamasından ve arşivlenmesinden sorumluydu. "Krites (hâkim) bukelyarun", eski bir opsikyon thema'sıdır. Batı Karadeniz'de (o zaman başkenti Ankara'ydı [Angora]) bütün bu thema'nın hâkimi Bazileos'tu. Her thema'nın bir hâkimi vardı ve hepsi merkezdeki baş hâkime bağlıydı.

Basilikos spatorakandidakus: Bu da saraydan bir unvan; fakat o da bir hâkim; bu enteresandır, çünkü Roma zamanından kalmadır. Romalılar savaşta başarı gösteren kumandanlara emekli oldukları zaman ödül olarak hem kendileri hem de bölükleri için toprak hediye ederlerdi. Mühre bir grifon koymuş; dolayısıyla belki de zamanında paralı bir askerdi. Daha sonra o paralı askerlerin hâkimi Mikhail oldu.

"Nikeforos proedros" ve "pretorton anatolikon" da Anadolu thema'sının ileri gelenlerinden biri. "Strategos" thema'nın başında bir general; "proedros" da onun altıydı. Mührün ön yüzüne Meryem'in resmi koyulmuş. Çok iyi bildiğimiz, Meryem'in göğsünde İsa'yı gösteren ve Katherina Manastırı'ndan alınmış bu ikonda İsa'nın hem Meryem'den doğduğu gösterilir, hem de Meryem'den ayrı olarak bir madalyon içinde görülür. (Kahire Camii ve Müzesi'nde de bir örneği bulunur.)

Yine önemli biri olan Filaretos Brakamyos'un özellikle Antakya'da çok mührü bulundu. Bu şahıs "magistros" ve "duks"tu. Duks 11. yüzyıldan sonra "thema'nın generali" anlamında kullanılmış. 11. yüzyıl öncesinde ise genarale "strategos" denirdi.

Leonte Diasimos: Protos pataryos ve strategos stenu. Stenu "İstanbul Boğazı" anlamına geliyordu ve önemli bir bölüm olan İstanbul Boğazı'nın kendi generali vardı. Burada aziz Georgios seçilerek ön yüze konulmuş. Maalesef delik olduğu için isim okunamadı; fakat unvan okunuyor. "Protos pataryos" da Trakya bölgesinin generaliydi. O da çok güzel bir grifon seçerek ön yüzüne, madalyonun içine işlemiş.

Manuel Kamites: Protostrator... "Protostrator" yine askerlikle ilgili bir unvan. Manuel Kamites de iki taraflı yazıyla protostrator olduğunu anlatmış: "Kamitsi ailesiyle kan bağımlı var, Trakya'danım, ismim Manuel." Ve bir de küçük, şiir gibi bir metin eklemiş. Mühür İstanbul'da yapılmış olmalı, çünkü çok güzel ve itina ile yazılmış.

Aleksios Gido Sebasto yine saygıdeğer biri. Unvanı ise "megalos domestikos". Erken ve orta Bizans'ta domestikos generaldi, daha sonra sırasıyla strategos ve duks bunun yerini aldı. Aziz Yorgios'un steatit denilen bir taştan yapılmış güzel bir figürü var. Mühürde olduğu gibi sola konulmuş, sağda da mühürlerde olduğu gibi ismi yazılı.

Kilise yönetimine geçelim. İmparator 4. yüzyılda hem devletin hem de kilisenin başıydı; ama yavaş yavaş güçlenen kilise zaman zaman imparatora karşı çıkmaya başladı. Yönetim genellikle ortak olarak yürütüldüyse de kilisenin kendi hiyerarşisi ve bürokrasisi vardı; başkan her zaman patrikti.

Başka bir mühürde "arkeo piskopos" yazılı. Bu kişiler kendilerine başpiskopos derlerdi. İstanbul'un başpiskoposu aynı zamanda yeni Roma'nın da başpiskoposuydu; çünkü o zaman "Bizans" kelimesi yoktu: Yeni Roma ve ekumenikos patriyakis. 4-5. yüzyılda beş patriğin olmasına karar verildi ve bu beş patriğin içinde en önemlisine "ekumenikos" dendi. İstanbul'dakine ise diğerlerinden farklı olarak "ekumenikos patriyakis" deniyordu.

Bir başka mühürde geçen "prezbiteroy" ve "eklisek dikoy" unvanları ise, kilise hâkimleri anlamına geliyordu. Bir grup olan kilise hukukçuları kilise mahkemelerini idare ederdi.

Mührün ön yüzünde Ayasofya’da mozaik olarak bildiğimiz bir sahne kazılmış: Iustinianos kiliseyi veriyor ve Konstantin şehri sunuyor. Bu mührün daha geç döneme, 13. yüzyıla ait bir başkası Petersburg’da bulunuyor.

Singelos kartilaryus: “Kartilaryus”, kilisenin arşiv sorumlusu, “singelos” da kilise meclisinin bir üyesiydi. “Orfanotrofio”, Yanopolis’te bulunan büyük yetimhanenin arşiv sorumlusuydu. Başka bir mührün ön yüzünde, tahta oturmuş, göğsünde İsa olan Meryem tasviri var. İmparator mühürlerinin ön yüzünde genellikle İsa tasviri bulunurken, kilise mühürlerinde (patrik mühürleri) Meryem olurdu. “Theodotos Monakos” Peribleptos Manastırı’nda (bugünkü Sulu Manastır) keşiş ve rahiplerin başıydı. “Pumeno” ise piskopos anlamına geliyordu.

Mühürler çok önemli ve daha üzerinde çalışılacak çok mührümüz var. Türkiye’de mevcut olan özel koleksiyonların da yayınlanması gerektiğini düşünüyorum.